

/Vertimas iš latvių kalbos/

INTERVIU

SVARBIAUSIAS TEISININKO UŽDAVINYS – NEBŪTI NEUTRALIAM

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pirmininko **Dainiaus Žalimo** interviu žurnalo „Jurista vārds“ teisės literatūros redaktorei **Dacei Šulmanei**

/Nuotrauka/ iš Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo archyvo

Jau daug metų Latvijos ir Lietuvos konstituciniai teismai reguliariai rengia dvišales konferencijas ir vizitus, per kuriuos dalijasi patirtimi ir susipažįsta su naujausia kaimyninės šalies teismų praktika. Šią vasarą Latvijoje lankėsi Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjai. Teismo pirmininkas prof. dr. Dainius Žalimas per pokalbį žurnalo „Jurista vārds“ redakcijoje apžvelgė keletą aktualiausių Lietuvos konstitucinės teisės klausimų.

Lietuvos ir Latvijos konstitucinių teismų draugystė tęsiasi jau daug metų, nuolatos organizuojami vizitai vienų pas kitus. Kaip vertinate realią šios draugystės naudą Jūsų Teismo praktinei veiklai? Be to, kokią naudą teikia bendradarbiavimas su ne Europos valstybėmis (pavyzdžiui, Kazachstanu, Gruzija)?

Man labai malonu, kad vienas artimiausių mūsų partnerių yra Latvijos Respublikos Konstitucinis Teismas. Tokius pačius artimus ryšius stengiamės palaikyti ir su kolegomis iš Lenkijos. Šis bendravimas yra labai svarbus. Pirmiausia, esame kaimynai, turime bendrą istoriją, susiduriame su tokiais pačiais iššūkiais. Įdomu sužinoti, kokius sprendimus priima kaimyninė šalis. Kasmetinėse Lietuvos ir Latvijos konstitucinių teismų konferencijose taip pat pasirenkama kuri nors aktuali tema. Šiomet pasirinkta tema buvo susijusi su įstatymų kokybės vertinimo kriterijais konstitucinio teismo sprendimuose. Kasmet vykstančios tokios diskusijos yra reikšmingos, be to, galiu pasakyti, kad mūsų Teismas yra pasinaudojęs Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo sprendimais. Pavyzdžiui, mūsų Teismo nutarime dėl nuteistųjų tarpusavio susirašinėjimo. Mes faktiškai pasinaudojome Latvijos patirtimi ir padarėme panašias išvadas. Kaimyninėse šalyse anksčiau ar vėliau susiduriame su panašiais iššūkiais. Prieš priimdami nutarimą savo Teisme, atskirai apžvelgiame Europos konstitucinių teismų patirtį nagrinėjamoju klausimu. Pavyzdžiui, spręsdami teisėjų pensijų klausimą pasinaudojome kolegų iš Estijos patirtimi.

Praėjusiais metais viename savo sprendimų pripažinome, kad teismai yra viena iš valstybės valdžią vykdančių institucijų ir jie gali pagal savo kompetenciją prisidėti prie valstybės užsienio politikos tikslų įgyvendinimo. Lietuvos Konstitucinis Teismas kartu su kolegomis iš Gruzijos, Ukrainos ir Moldovos įkūrė Baltijos ir Juodosios jūrų regionų valstybių konstitucinės justicijos asociaciją (BBCJ), taip Lietuva bendradarbiauja su valstybėmis, kurios iš tiesų anksčiau ar vėliau ketina prisijungti prie Europos Sąjungos. Šiuo metu šios šalys susiduria su sunkumais, kuriuos mes esame patyrę prieš 10–15 metų. Sėkmingiausiu laikau bendradarbiavimą su Moldovos Respublikos Konstituciniu Teismu, kuris iš mūsų perėmė daug mūsų jurisprudencinės patirties, pavyzdžiui, panašiai išaiškino geopolitinės orientacijos koncepciją, pagal kurią konstitucinio valstybės identiteto elementas yra europinė orientacija ir Konstitucija turi būti aiškinama atsižvelgiant į narystės Europos Sąjungoje siekį. O šių metų gegužės mėn. priimtame Moldovos Respublikos Konstitucinio Teismo sprendime yra išaiškinta konstitucinė valstybės neutralumo samprata, pavyzdžiui, tai, kad neutralitetas negali įteisinti Rusijos karinių bazių ir pajėgų neteisėto dislokavimo, užkirsti kelio partnerystei su Europos Sąjunga ir NATO. Tai konstatuodami kolegos iš Moldovos atsižvelgė ir į mūsų patirtį. Tačiau turiu pabrėžti, kad ir mes patys kai kuriuos dalykus perimame iš Moldovos, pavyzdžiui, tai, kas susiję su klausimu apie amžinąsias konstitucines nuostatas (nepakeičiamus valstybės nepriklausomybės ir demokratijos principus), kuris retas teismų praktikoje, tačiau plačiai diskutuojamas teisės teorijoje.

Tačiau nenorime turėti nieko bendro su valstybėmis, kurios nėra demokratiškos ir kuriose teisminė valdžia negali būti pavadinta teisine, nes nėra nepriklausoma. Jei kalbėsime apie Rusiją ir Baltarusiją, tai nematome prasmės bendradarbiauti su teismais, kurie nelaikomi nepriklausomais.

Palyginti neseniai Lietuvoje vyko diskusijos (pasiūlyti įstatymų projektai) dėl Konstitucinio Teismo įgaliojimų. Papasakokite, ar šiuos pasiūlymus reikėtų vertinti rimtai?

Mano manymu, kitose šalyse apie juos praktiškai niekas negirdėjo, nes juos iškėlė pavieniai politikai ir jie nesulaukė ypatingo palaikymo. Šiuo atveju galima kalbėti apie panašų populizmą kaip kai kuriose šalyse, tačiau Lietuvoje tokie pakeitimai arba visai nesulaukė paramos, arba buvo priimti visai kitokio turinio teisės aktai. Žinoma, šie pasiūlymai buvo išsakyti siekiant kažkokiu būdu padaryti įtaką Konstitucinio Teismo autoritetui ar net paralyžiuoti jo darbą. Lietuvoje politikai, norintys kopijuoti kitų šalių populizmą, nėra įtakingi.

Tačiau yra kitų naujienų – parlamentas planuoja palaikyti individualaus skundo Konstituciniam Teismui įteisinimą (su Konstitucijos pakeitimais). Nors ir vėluodama, Lietuva siekia įdiegti šį modelį nuo 2019 m. Iki šiol Teisme išnagrinėjame 20–24 bylas per metus, apie trečdalį skundų, kuriuos pateikia teismai, atsisakome nagrinėti. Pavyzdžiui, nenagrinėjame tokių prašymų, kuriuose cituojama tik tam tikra mūsų nutarimuose suformuota konstitucinė doktrina, tačiau nesiremiama pareiškėjui nenaudinga konstitucine doktrina, kuri galėtų atsakyti į keliamą klausimą. Noriu pabrėžti, kad ir atsisakymas kelti bylą yra savotiška gairė ateičiai, nes pašalina kilusius teisinio reguliavimo konstitucingumo ar konstitucinės doktrinos neaiškumus. Parlamentarai taip pat yra nevienodai aktyvūs keldami bylas mūsų Teisme. Šiuo metu Europos Komisijoje dirba Lietuvos politikas Vytenis Andriukaitis, kuris dažnai inicijuodavo bylas Konstituciniame Teisme. Jam tapus Europos Komisijos nariu, politikų prašymų Konstituciniam Teismui gerokai sumažėjo.

Karinė agresija yra vienas rimčiausių tarptautinės teisės pažeidimų. Manau, kad tokiais atvejais negalima tylėti, todėl esu pasisakęs ne tik kaip tarptautinės teisės specialistas, bet ir kaip Konstitucinio Teismo pirmininkas. Esame priėmę pareiškimą, smerkiantį Rusijos konstitucinio teismo veiksmus vykdant tarptautinį nusikaltimą.

Kokia yra Jūsų nuomonė apie Konstitucinio Teismo įgaliojimus priimti sprendimus, susijusius su valstybės ekonomikos klausimais? Kaip apibūdintumėte ribą, iki kurios Teismas gali spręsti apie ekonomiką, ir kada reikėtų pasakyti: tai – politinis sprendimas?

Mums paprasčiausiai reikia atskirti, kas priskiriama Teismo kompetencijai (teisinis klausimas) ir kas turi priklausyti įstatymų leidėjui. Reikia pritaikyti proporcingumo testą,

kaip mes ir padarėme vertindami taupymo per ekonomikos krizę priemones. Kai kuriuose nutarimuose esame konstatavę prieštaravimą Konstitucijai, nes nebuvo tinkamai pritaikytas proporcingumo principas. Pavyzdžiui, valstybės tarnautojams, teisėjams ir kitiems pareigūnams atlyginimo sumažinimas skyrėsi. Ne tiesiog skyrėsi, bet skyrėsi iš esmės. Pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo teisėjams atlyginimas sumažėjo 40 %, politikams – 20 %, valstybės tarnautojams – 8–39 %. Proporcingumas nereiškia socialistinio suliginimo, kai tas pats atlyginimas mokamas neatsižvelgiant į atsakomybę ir kvalifikaciją. Todėl niekaip kitaip, kaip tik galima įtaka Konstituciniam Teismui, tokio sumažinimo dydžio buvo negalima paaiškinti. Žinoma, Teismas nenagrinėja išskirtinai ekonominės politikos klausimų, kurie priklauso tik nuo valstybės pasirinkto ekonomikos modelio. Pavyzdžiui, ne kartą esu minėjęs, kad Teismas nesikiša į klausimus, susijusius su valstybės išlaidų planavimu, nors laikas ir parodytų, kad pasirinkta buvo neteisingai. Tačiau politikams kartais sunku suprasti, kad nė vienas įstatymas negali turėti imuniteto nuo konstitucinės kontrolės.

Ką manote apie fiskalinę drausmę kaip apie teisinį, o ne ekonominį principą?

Manau, jog kiekvienoje konstitucijoje įtvirtintas principas, kad valstybė pripažįsta socialinę gerovę, yra neatsiejamas nuo fiskalinės drausmės sąvokos. Jei nesilaikoma fiskalinės drausmės, galima patekti į situaciją, į kurią buvo patekusios Latvija ir Lietuva, – patyrė vieną didžiausių BVP nuosmukių pasaulyje. Pavyzdžiui, mes priėmėme sprendimą, susijusį su sumažintu atlyginimų ir pensijų kompensavimo atidėjimu tam tikram laikui. Pripažinome, kad dėl fiskalinės drausmės kuriam laikui atidėti kompensacijų išmokėjimą yra pagrįsta.

Kaip Lietuvoje plėtojama diskusija dėl teismo tarėjų instituto įkūrimo?

Ji dar nesibaigė ir, mano manymu, nėra galimybių jai baigtis. Kad toks institutas atsirastų, reikėtų pakeisti Konstituciją. Nes šiuo metu tik profesionalūs teisėjai gali spręsti teisme. Atvirai tariant, ši idėja gana smarkiai palaikoma visuomenės, tai sieju su nepakankamu pasitikėjimu teismine valdžia. Niekas negali surasti būdo, kaip šį institutą įkurti. Aš pats skeptiškai žvelgiu į šią idėją, nes iš dalies tai būtų sovietinės praktikos atnaujinimas, kai tarėjai teoriškai egzistavo, tačiau jų darbas buvo formalus. Labai sunku sukurti praktinį modelį, nes yra daug sunkiai sprendžiamų klausimų. Pavyzdžiui, kaip atrinkti teismo tarėjus: ar būti tarėju būtų teisė, ar pareiga? Kaip tarėjus apmokyti? Kaip būtų kompensuojamas jų darbo laikas? Kaip užtikrintume teismo tarėjų nepriklausomumą?

Papasakokite apie svarbiausius pastarojo meto Teismo nutarimus.

Buvo keletas nutarimų, kuriuose išnagrinėjome įdomų klausimą – Konstitucijos pataisų konstitucingumą. Dėl to priėmėme du nutarimus – 2014 m. sausio 24 d. ir 2014 m. liepos 11 d. Dėl Konstitucijos pataisų konstitucingumo teisės mokslo doktrinoje yra daug prieštarų nuomonių. Tačiau teismas skiriasi nuo doktrinos tuo, kad jis galiausiai turi priimti galutinį sprendimą. Mūsų Teismas vadovavosi vadinamuoju maksimalistiniu konstitucingumo užtikrinimo požiūriu, kad Konstitucijos pagrindą sudarančių principų reikia laikytis ir jų keičiant. Taigi pirmiausia reikia laikytis tam tikros procedūros, taip pat esama materialinio pobūdžio apribojimų – tai yra Konstitucijoje įtvirtintos vertybės, kurių negalima pakeisti ar pažeisti net Konstitucijos pataisomis. Taip pat negalima keisti vieno Konstitucijos straipsnio paneigiant kito straipsnio esmę. Mes išskyrėme porą konstitucinių vertybių grupių: pirmoji yra nekeičiamos konstitucinės vertybės (pavyzdžiui, valstybės nepriklausomybė, demokratija, taip pat prigimtinis žmogaus teisių pobūdis, dėl kurio negalima įvesti mirties bausmės), o antroji yra *de facto* arba praktiškai nepakeičiamos konstitucinės vertybės (pavyzdžiui, vakarietiška geopolitinė šalies orientacija, valdymo forma respublika).

Dr. Stasys Stačiokas savo straipsnyje yra pabrėžęs teismo komunikacijos svarbą, ypač tai, kad teismai negali būti tylūs. Kaip vertinate teismų komunikaciją Lietuvoje?

Pirmiausia teisėjai yra visuomenės dalis. Paisydami visų profesinės etikos ir nepriklausomumo reikalavimų, teisėjai turi bendrauti su likusia visuomene. Pastaraisiais metais savo Teisme kai ką patobulinome ir tai padeda mums būti atviresiems visuomenei. Kai pradėjau eiti Teismo pirmininko pareigas, susidūriau su tuo, kas vadinama saviizoliacija. Ėmėme pavyzdį iš užsienio valstybių konstitucinių teismų ir įdiegėme komunikavimo priemones, kurių mums nenumato įstatymas. Pavyzdžiui, įstatyme nieko nesakoma apie metinius Teismo pranešimus, tačiau nuo 2014 m. tokius pranešimus pradėjome viešai skelbti. Kita mūsų naujovė yra teismo posėdžių transliavimas internetu. Kiti teismai neišdrįso to padaryti, jei neturėjo įstatymų leidėjo nurodymo. Atvėrėme savo duris įvairiausiems teisės renginiams, pavyzdžiui, universitetų organizuojamoms teismo posėdžių inscenizacijoms arba Rytų partnerystės valstybių žmogaus teisių gynėjams ir teisininkams.

Ar pastebite teismo kritikos skirtumą vadinamosiose senosios demokratijos šalyse ir Rytų Europos valstybėse?

Skirtumų matau. Pavyzdžiui, Rytų Europoje kritiką dažnai lydi bandymai paralyžiuoti konstitucinio teismo darbą. Politikų nusivylimą kokiais nors konstitucinių teismų sprendimais taip pat daug lengviau pamatyti Vidurio ir Rytų Europoje. Jei kalbame apie teismų kritiką Lietuvoje ir Latvijoje, galima išgirsti daug panašių teiginių: esą jie pernelyg aktyvūs, tariamai užgrobia per daug valdžios. Dažniausiai tokie kaltinimai kyla dėl to, kad konstitucinis teismas be kompromisų užtikrina konstitucijos viršenybę. Tačiau, be abejo, kritika dažnai priklauso nuo konkrečios bylos, kurią teismui tenka nagrinėti.

Lietuva iš mūsų valstybių išsiskiria nuolatinėmis apkaltos procedūromis. Papasakokite daugiau apie Rolando Pakso bylos rezultatą ir kitas bylas.

Manau, kad tai specifinis Lietuvos bruožas, nes Europoje ir pasaulyje apkalta yra labai reta procedūra. Nežinau, ar turėtume tuo didžiuliu, tačiau esame apkaltų čempionai. Šiuo metu turime dvi naujas bylas. Viena jų yra susijusi su Seimo nariu Kęstučiu Pūku ir jo galimu seksualinio pobūdžio elgesiu, kuris gali būti nesuderinamas

su Seimo nario priesaika ir etika. Kita byla yra susijusi su Rusijos verslininkų įtaka vienam Seimo nariui. Dėl R. Pakso bylos šiuo metu esama kolizijos tarp Konstitucinio Teismo jurisprudencijos ir Europos žmogaus teisių apsaugos konvencijos. Tačiau ar galite įsivaizduoti bet kurioje Vakarų Europos valstybėje kokį nors asmenį, kuris būtų pašalintas iš pareigų po apkaltos procedūros ir vėliau stengtųsi tas pareigas susigrąžinti? Jei kalbame apie politinę kultūrą, manau, kad tai neįmanoma. Tada būtų neįmanomos ir tam tikros apkaltos bylos. Tačiau Lietuvoje Teismui teko aiškinti, kad asmuo negali užimti pareigų, prieš pradėdamas eiti kurias jam reikėtų duoti priesaiką, kuri vieną kartą jau buvo sulaužyta. Savo ruožtu Europos Žmogaus Teisių Teismas pasakė, kad toks apribojimas visam gyvenimui yra neproporcingas. Kad tokį sprendimą įgyvendintume, turime pakeisti Konstituciją ir nurodyti konkretų laiko apribojimą užimti pareigas, susietas su Konstitucijoje numatyta priesaika (pavyzdžiui, 5–10 metų). Politikai jau keletą kartų neįstengė susitarti dėl šių pakeitimų. Šiuo metu, kol Konstitucija nėra pakeista, R. Paksas faktiškai negali pretenduoti nei į parlamento nario, nei į prezidento pareigas.

Neringos Venckienės bylos esmė yra ta, kad jai buvo iškelta baudžiamoji byla, tačiau ji nusprendė pabėgti ir pasislėpti užsienyje (yra žinoma, kad N. Venckienė gyvena JAV). Kilo klausimas, ar slapstymasis, Seimo nario pareigų nevykdymas yra suderinamas su Seimo nario priesaika? Lietuvoje apkaltos procedūrą inicijuoti gali tik parlamentas, teisinę išvadą pateikia Konstitucinis Teismas. Bylos nagrinėjimas mūsų Teisme taip pat buvo savotiškas: nors N. Venckienė buvo viešai informuota apie bylos nagrinėjimo posėdžius, ji juose nepasirodė. Konstitucinio Teismo išvados pagrindas buvo logika, veikianti ir darbo teisėje: jei tu neini į darbą, sprendimas, manau, yra aiškus.

Savo neseniai pasakytoje kalboje esate ištaręs šiuos žodžius: „Teisėjas turi turėti nemažai žinių, jam turėtų būti būdinga teisingumas, nepriklausomumas, drąsa, jautrumas ir viena dažnai pamirštama savybė – kuklumas.“ Kaip suprantate tą kuklumą?

Patikslinsiu, kad tuomet citavau buvusį Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo pirmininką habil. dr. Andrzejų Rzeplinskį. Šiuos žodžius jis pasakė savo šventinėje kalboje 2016 metais Strasbūre. Aš visiškai su juo sutinku, nes manau, kad kiekvienas teisėjas, užimantis šias aukščiausias pareigas, turi nepamiršti esantis visuomenės narys. Jis yra žmogus. Deja, mūsų valstybėse matome, kad neretai vyraujantis elgesio modelis primena tvoros tvėrimą „tarp manęs ir visuomenės“. Nes savo darbe teisėjas ne tik akylai taiko įstatymą, bet ir daro įtaką žmonių likimams. Pavyzdžiui, Rusijos konstitucinis teismas per naktį priėmė sprendimą ir juo įteisino Krymo aneksiją. Jie pamiršo, kad yra žmonės, lemiantys kitų žmonių likimus. Dabar yra 10 000 žuvusiųjų, keletas tūkstančių sužeistųjų, taip pat milijonas pabėgėlių. Taip nutinka, kai pamiršti, kad tavo sprendimas nėra tik teorinis, arba ignoruoji tai.

Kartais, deja, tenka susidurti ir su teisėjų išdidumu, pavyzdžiui, su nuomone apie kažkokias neva priklausančias privilegijas. Pavyzdžiui, yra teisėjų, kurie mano, kad jiems turėtų priklausyti tarnybiniai automobiliai ar asmeninius klausimus sprendžiantys padėjėjai. Kuklumą suprantu kaip gebėjimą jausti savo atsakomybę, tačiau kartu išlikti lygiaverčiu visuomenės nariu. Vienintelės privilegijos galėtų būti tokios, kurios padeda užtikrinti teisėjo nepriklausomumą. Kitas dažnai pamiršamas dalykas – nebūti neutraliam, kai matai blogį, pažeidimus. Mano galva, svarbiausia teisininko užduotis – neapsimesti neutraliam ir pasmerkti tai, kas yra neteisėta.

Savo darbe teisėjas ne tik akylai taiko įstatymą, bet ir daro įtaką žmonių likimams. Pavyzdžiui, Rusijos konstitucinis teismas per naktį priėmė sprendimą ir juo įteisino Krymo aneksiją. Jie pamiršo, kad yra žmonės, lemiantys kitų žmonių likimus. Dabar yra 10 000 žuvusiųjų, kelios dešimtys tūkstančių sužeistųjų, taip pat milijonas pabėgėlių. Taip nutinka, kai pamiršti, kad tavo sprendimas nėra tik teorinis, arba ignoruoji tai.

Noriu užduoti Jums paskutinį klausimą kaip tarptautinės teisės ekspertui: kaip vertinate tarptautinių principų gyvybingumą šiandiniame pasaulyje, kuriame kai kurių šalių visuomenė palaiko totalitarinį ar autoritarinį režimą? Kurie principai yra neteisingi? Pavyzdžiui, ar mes turime teisę nurodinėti kitai visuomenei arba ją smerkti už tai, kad ji palaiko, pavyzdžiui, autoritarinį vadovą?

Šis klausimas taip pat apie tai, likti ar nelikti neutraliam. Teisininkas negali tylėti, kai mato didžiulius teisės pažeidimus, pavyzdžiui, Krymo aneksiją ar Gruzijos ir Moldovos dalių okupaciją. Karinė agresija yra vienas rimčiausių tarptautinės teisės pažeidimų. Manau, kad tokiais atvejais negalima tylėti, todėl esu pasisakęs ne tik kaip tarptautinės teisės specialistas, bet ir kaip Konstitucinio Teismo pirmininkas. Kartu su Ukrainos, Gruzijos, Moldovos ir kai kurių kitų šalių konstituciniais teismais esame priėmę bendrą pareiškimą, smerkiantį Rusijos konstitucinio teismo veiksmus vykdant tarptautinį nusikaltimą – Krymo aneksiją. Privalome reaguoti, nes kitaip negalime tikėtis, kad visuomenė paklus įstatymams, gerbs teisingumą, jei patys sakysime, kad tai su manimi nesusiję, todėl esu neutralus. Manau, mano pareiga – Rusijos konstituciniam teismui parodyti, kad jis nėra nusipelnęs būti lygiaverčiu teisinės bendruomenės nariu. Teismo atstovai yra profesionalūs teisininkai, puikiai išmanantys, ką daro. Tokio elgesio neįmanoma kaip nors pateisinti. Neturime ieškoti kompromiso su agresoriumi, nes puikiai atsimename tokio kompromiso kainą.